

F.S.Rzayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
fidanrzayevaa77@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ İDİOMLARIN SEMANTİK-SİNTAKTİK VƏ KOQNİTİV CƏHƏTDƏN ÖYRƏNİLMƏSİ

Xülasə

Müasir ingilis dilində idiomların rolu əvəzsizdir çünki, dildə ifadələrin işlədilməsi cümlənin təsir gücünü artırır. Bu məqalədə ingilis dilində idiomların sintaktik-semantik və koqnitiv cəhətdən xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Mövzunda idiomlar haqqında fərqli fikirlərdən, müxtəlif alimlərin tədqiqatları və öz düşüncələrindən bəhs edilmişdir. Bundan əlavə olaraq idiomların ingilis dilində öyrənilməsinin asan və çətin tərəfləri haqqında informasiya verilmişdir. İdiomların öyrənilməsinin çətin tərəflərindən biri də onların ana dilinə tərcümə olunması ilə bağlıdır ki, bu haqda bəzi nümunələr verilmişdir. Məqalədə, həmçinin, idiomların təsnifatı, onların müxtəlif mənaları haqqında məsələlərə toxunulmuşdur.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЕ И КОГНИТИВНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИДИОМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В современном английском языке роль идиом незаменима, потому что использование выражений в языке усиливает силу влияния предложения. В этой статье расследованы синтаксические, семантические и когнитивные качества идиом на английском языке. В моей теме обсуждаются разные мнения, личные рассуждения и исследования различных учёных об идиомах. Более того, было информировано о лёгких и сложных сторонах обучения идиом на английском языке. Одной из сложных сторон изучения идиомов связано с их переводом на родной язык, про это также приводятся примеры. В статье также были затронуты вопросы разных типов идиомов, их различные значения.

SEMANTIC-SYNTACTIC AND COGNITIVE STUDY OF ENGLISH IDIOMS

Summary

The role of the idioms in modern English is irreplaceable because, the use of expressions in the language increases the effect of the expression. In this article, the syntactic-semantic and cognitive features of idioms in English are investigated. In my topic, different opinions about idioms, the researches of various scientists and their own thoughts are discussed. In addition, information is provided about the easy and difficult aspects of learning idioms in English. One of the difficult aspect of learning idioms is related to their translation into the native language that some examples are given. In article also the classification of idioms and their different meanings have been touched.

Açar sözlər: ingilis dili, idiom, məna, ünsiyyət, tədqiqat

Ключевые слова: Английский язык, идиом, смысл, общение, исследование

Key words: English, idiom, meaning, communication, research

İdiomlar ingilis dilinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Biz həm danışarkən, həm də yazarkən gündəlik həyatımızda idiomlardan, ifadələrdən istifadə edirik. İdiomların ingilis dilində düzgün qaydada işlədilməsi dilə xüsusi bir çalar verir. İdiomlar xüsusi bir mənaya malikdir lakin, hər bir idiomu bilmək, tərkib hissəsinə uyğun olaraq mənayı anlamaq qeyri-mümkündür. Bu çox çətin bir proses kimi görünə bilər, amma ingilis dilində idiomları ana dili ilə müqayisəli təhlil etmək onları daha da asanlaşdıracaqdır. Bu gün idiomların öyrənilməsi bir çox tədqiqatçıların maraq dairəsini əhatə edir. N.N.Amosova, A.V.Koonin, V.N.Teliya və digər tədqiqatçıların məhz bu mövzuya dair tədqiqatları vardır. Tədqiqat zamanı ingilis dilində idiomları öyrənərkən qarşıda başlıca vəzifələr durur ki, onlar aşağıdakılardır:

1. İdiomların tarixini, etimologiyasını araşdırmaq;
2. İdiomların semantik-sintaktik və koqnitiv xüsusiyyətlərini öyrənmək;
3. İdiomların öyrənilməsinin əhəmiyyətini araşdırmaq.

Əksər idiomlar zaman keçdikcə mənasını itirir və buna görə də onların tarixini araşdırmaq həm mənayı anlamağı, həm də dildə düzgün istifadəni asanlaşdırır. İngilis dilində əksər mövzulara dair idiomlar vardır, lakin böyük hissəsini heyvan komponentləri ilə bağlı idiomlar təşkil edir. Buna misal olaraq deyə bilərik ki, “to have butterflies in your stomach” idiomu hər hansı bir işi ilk dəfə edərkən yaranan narahatlıq, qorxu və həyəcan hissəsinə aiddir. Digər bir nümunədə isə “hold your horses” məna olaraq hər hansı bir işi yerinə yetirərkən tələsən bir insana daha sakit, səbrli olmağı izah edir. Bundan əlavə olaraq ingilis dilində yetərincə idiomlar vardır və onların bəziləri ilə tanış olaq. “Achilles’ Heel” qədim yunan mifologiyasına görə insanın bədənində olan ən zəif yeri dabanıdır və buna görə də bu ifadənin mənası məhz bir insanın zəif nöqtəsi mənasına gəlib çıxır. “Break a leg” qədim zamanlarda bir insana uğur arzulayarkən ona əksini söyləyirdilər, məhz bu idiomun mənasında kiməsə uğur arzu etməklə bağlıdır. “Piece of cake” hər hansı bir işin asan olması, asanlıqla yerinə yetirilə biləcəyi mənaya gəlir. “Not enough room to swing a cat” idiomu isə hərfi mənada pişiyi yelləmək üçün yer olmadığı, yəni otağın dar olduğu mənasına gəlir. İngilis dilində idiomlar lüğətdə çoxluq təşkil edir. Onlar həm yazıda, həm danışqda geniş istifadə olunur. Hər bir dilin, xalqın özünəməxsus ifadələri vardır. Buna görə də çox zaman bir xalqa məxsus olan idiomu digər dilə tərcümə edərkən o öz mənasını itirə bilər. Bəzi insanlar dildə hər bir qaydanı bilsə də, ifadəni doğru tərcümə etsə də, özünü doğru izah edə bilmir, bu zaman da dildə hazır şəkildə olan idiomlardan, ifadələrdən istifadə edir.

Misal olaraq “hold your tongue” dilini tut idiomuna deyə bilərik ki, məcazi mənada işlədilən bu ifadəni həqiqi mənada başa düşmək olmaz. Bəzi idiomlar vardır ki, həm məcazi, həm də hərfi mənada işlənmişdir. ”To take steps” ifadəsi həqiqi mənada addım atmaq, məcazi mənada isə kiməsə qarşı addım, münasibət göstərmək mənasına gəlir. İngilis dilində idiomlar dilə fərqli yollarla daxil olmuşdur: bəziləri digər dillər, bəziləri İncil, bəziləri isə yazıçılar tərəfindən. Danışiq və yazı prosesində idiomları bilmək, onların məcazi mənasını başa düşmək dili anlamağı daha da asanlaşdırır. Buna əlavə olaraq deyə bilərəm ki, dildə ünsiyyət prosesində idiomlardan istifadə edilməsi özünü ifadə etməyin daha yaradıcı yollarından biridir. Dildə idiomlardan istifadənin bundan başqa üstünlükləri də vardır ki, onlar aşağıdakılardır:

1. Nitq prosesinin daha yaradıcı, daha emosional olması;
2. Əlavə sözlərdən istifadə edilməsini azaltmaq;
3. İstifadə olunan dilin milli, mədəni keyfiyyətlərini daha yaxından anlamaq;
4. Ünsiyyət prosesini daha da asanlaşdırmaq.

İngilis dilinə klişelər və ya jarqonlar da daxil olmaqla istifadə olunan bütün ifadələr daxildir. Bəzi idiomlar vardır ki, onlarda məcazilik ön plana çıxır. Buna misal olaraq deyə bilərəm ki, Carol’s father was going to see red is she failed tomorrow’s exam. She was burning the midnight oil because she hadn’t been taking her school work seriously. Bu cümlələrdə “to see red” ifadəsi çox əsəbi olmaq, “burning the midnight oil” isə işləmək və yaxud oxumaq üçün gec yatmaq mənasına gəlir.

İngilis dilində, həmçinin idiomların semantik-sintaktik və koqnitiv xüsusiyyətləri də aydınlaşdırılmalıdır. İlk öncə idiomların semantik və sintaktik xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək. İdiomlar doğma dildə ünsiyyət yaradanlar üçün daha aydın, xarici dil öyrənənlər üçün isə, daha çətin sayılır. Semantik baxımdan idiomların mənasında mürəkkəblilik nəzərə çarpmır. Bununla bağlı olaraq, A.Langlotz iki mənə səviyyəsini göstərmişdir:

1. hərfi mənə
2. idiomatik mənə

Sözlərdə olduğu kimi, idiomlarda da sözlərin forma və ya mənə cəhətdən köhnəlməsi, diaxroniyada mənə dəyişməsi və s. kimi semantik proseslərə məruz qalmışdır. Sözdən fərqli olaraq idiomlarda mənənin sayı dördü keçmir. Misal olaraq, “to have had it” ifadəsinin 4 fərqli mənasını göstərə bilərəm:

1. Çox yorğun olmaq;
2. Nəyəsə və kiməsə dözə bilməmək;
3. Pis vəziyyətdə olmaq;
4. Yaşamaq üçün hər şansını itirmək.

Digər bir hal isə, idiomlarda əks mənaların sinxronizmdə birləşməsidir və buna misal olaraq, “to be downhill all the way” ifadəsinin iki mənada işlənməsini göstərmək olar:

1. daha pis və ya uğursuz,;
2. əvvəlkilərə əsasən asan.

İdiomlarla bağlı ən mürəkkəb iş isə, onların təsnifatıdır. Z.A.Köveksis idiomları “mixed bag”adlanan idiomlara metonimiya, metafora, ”it” komponenti ilə işlənən idiomlar, təşbeh, deyim, qrammatik idiomlar, feili birləşmələr və s. daxil etmişdir. C.Fernardo isə idiomları saf, yarım və hərfi olaraq qruplaşdırmışdır. Jennifer Seidl tərəfindən verilən təsnifatda isə o idiomları sifətlər və zərflər, ismi idiomatik ifadələr, sözünü ilə işlənən idiomlar, idiomatik cütlüklər, feili idiomlar, sifətin dərəcəsi ilə idiomlar və s. olaraq vermişdir.

İdiomların koqnitiv cəhətdən xüsusiyyətlərinə baxanda isə, koqnitiv dilçilər dili əhatə edən idrak proseslərini izah etmək üçün sinir sisteminin, qarşılıqlı şəbəkə sisteminin nöqtəyi-nəzərindən istifadə etmişdir. İnsan beynində mürəkkəb idrak fəaliyyətləri eyni zamanda baş verir. Məsələn, “swims like a axe” balta kimi üzür idiomunu nəzərdən keçirək. İlk növbədə fikrimizdə suda üzən balta xəyal etsək və onun batdığını düşünsək, burdan insanın üzə bilmədiyə başa düşülür. Deməli, konkret bir obraz abstrakt-məcəzi mənaya gəlib çıxır. İdiomlar çox zaman obrazlılıq ifadə edir. Bunu “to put the lid on” (hər hansı bir şeyin ictimaiyyətə çatdırılmasına mane olmaq) başa düşmək olar. Z.Kövekses iddia edir ki, idiomlar konseptual sistemin məhsuludur və sadəcə olaraq dil məsələsi deyil, ona görə də idiomların mənaları motivli hesab edilə bilər. Daha sonra Z.Kövekses idiomlarla bağlı 3 konseptual mexanizmi sadalayır. Bir çox idiomlar üçün aktual olan mexanizm növləri metafora, metonimiya və şərti biliklədir. O həmçinin metaforalarla bağlı mühüm fikirlər irəli sürmüşdür. Birinci müşahidəsində olan fikir metaforada istifadə olunan 2 sahənin təbiəti ilə bağlıdır. Burada ümumiləşdirmə ondan ibarətdir ki, konseptual metaforalarda hədəf kimi mücərrəd konsepsiya, mənbə kimi isə fiziki və ya konkret konsepsiya istifadə olunur. Buna misal olaraq “love is a journey” qeyd edə bilərəm ki, burada love sözü mücərrəd, journey isə konkret anlayışdır. İkinci müşahidədə qeyd olunur ki, mənbə və hədəf arasında bir uyğunluq var və hədəf sahəsinin elementləri mənbə domenindəki elementlərə uyğun gəlməlidir. Biz sevgini göstərən bir çox idiom və ifadələrlə qarşılaşırıq:

1. The marriage is on the rocks.
2. Our relationship is off the track.
3. We may have to go our separate ways.
4. We may have to bail out of this relationship.

Bu kimi idiomlar gündəlik danışmada tez-tez istifadə oluna bilər və bunlar sitat, obrazlı sözlər deyil. Koqnitivist olaraq, M.Turner və G.Lakoff iki sual düşünmüşlər.

1. Sevgi haqqında düşünən zaman səyahət haqqında mülahizələrin prinsipi var yoxsa yox?

2. Məhəbbət haqqında danışarkən səyahətlə bağlı olan ifadələri tənzimləyən xüsusi qayda varmı yoxsa yox?

Bundan əlavə olaraq bəzi müəlliflər iddia edirlər ki, idiomlar semantik quruluşu spesifik leksik, sintaktik forması isə sabit və ya yarımsabit ifadələrdir. C.Fillmor və digər müəlliflərə görə, idiom xüsusi bir şərhə malik ifadədir. Həmçinin onlar idiomların dekodlaşdırılması və kodlaşdırılması arasında fərq qoyurlar. Kodlaşdırma deyəndə tanınmayan lakin, başa düşülən idiomlardır, məsələn, “answer the door”. Dekodlaşdırma isə əvvəlcədən başa düşmək üçün öyrənilən idiomlardır. Buna misal olaraq “kick the bucket” demək olar.

Ədəbiyyat

1. Cooper D.L. *Linguistic Attractors. The cognitive dynamics of language acquisition and change*, 1999.
2. Fernando C. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
3. Gibbs R.W. *Spilling the beans on understanding and memory for idioms in conversation*. *Memory and Cognition*, 8, 1980.
4. Newmeyer F. *The insertion of idioms*. In P.M.Peranteau, J.N.Levi and G.C.Phares (Eds.) *Papers from the Eighth (8 th) Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 1972